

INSTITUT DRUŠTVENIH NAUKA

Centar za ekonomska istraživanja

OBRAZOVANJE

I

RAZVOJ

BEOGRAD, 2013

Uređivački odbor:

Dr **Veselin Vukotić**

Dr **Danilo Šuković**

Dr **Mirjana Rašević**

Dr **Slobodan Maksimović**

Dr **Vladimir Goati**

Izdaje:

Centar za ekonomska istraživanja Instituta društvenih nauka

Za izdavača:

Dr **Danilo Šuković**

Izdavanje ove knjige finansijski su pomogli:

Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja

Štampa:

Kuća štampe plus, Zemun
stampanje.com

Tiraž:

400

ISBN: 978-86-7093-144-2

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

37(082)
338.1(082)

OBRAZOVANJE i razvoj / [uređivački odbor
Veselin Vukotić ... [et al.]. - Beograd :
Centar za ekonomska istraživanja Instituta
društvenih nauka, 2013 (Beograd : Kuća štampa
plus). - 384 str. : graf. prikazi, tabele ;
25 cm

Tiraž 400. - Str. 7: Predgovor / Danilo
Šuković. - Napomene i bibliografske reference
uz tekst. - Bibliografija uz svaki rad. -
Abstracts.

ISBN 978-86-7093-144-2

1. Вукотић, Веселин [члан уредничког
одбора]

а) Образовање - Зборници б) Привредни
развој - Зборници
COBISS.SR-ID 198449676

© 2013. Institut društvenih nauka - Centar za ekonomska istraživanja

Sva prava zadržana. Nijedan deo ove knjige ne može biti reprodukovan, presnimavan ili prenošen bilo kojim sredstvom, elektronskim, mehaničkim, za kopiranje, za snimanje ili na bilo koji drugi način, bez prethodne saglasnosti izdavača.

KAKO DA OBRAZOVNI SISTEM DOPRINESE BOLJEM DEMOGRAFSKOM RAZVITKU

HOW THE EDUCATION SYSTEM COULD CONTRIBUTE TO BETTER DEMOGRAPHIC DEVELOPMENT

The greatest problem of demographic development in many regions is that individual examinations, aspirations and answers which result from the process of childbearing are not rational from the aspect of society's requirements. In development countries reproductive norms are low. Society has not even tried to influence the formation of a standpoint on the desired number of children through its institutions, or to moderate a number of barriers for their realization to a larger extent. Confrontation with the consequences of reproductive behavior is a reality and certainly follows in future time.

The consequences of below-replacement fertility influence and will further influence the education system. Depopulation and population ageing in contemporary conditions, generally observed, decreases the demand for preschool, elementary and middle school education and increases the demand in higher levels of education. At the same time, they set new demands on the education system, primarily those that expedite work productivity through acquisition of better quality education.

A decreased demand for lower levels of education may itself contribute to better quality education, but this assumes a more expensive educational system. It is disputable whether a more expensive educational system is sustainable in conditions of great pressure on the pension, health and social system due to continual and intensive population ageing. This question, however, is not one for demographers. Nonetheless, demographers are requested to search for new population policy measures which could contribute to alleviate the phenomena of below-replacement fertility and their consequences.

Is there enough room for education system measures regarding political response to insufficient childbirth and its consequences? It is likely to be the truth and in that sense there are at least four compelling measures – reducing the school-leaving age, population education, promotion of youth reproductive health and lifelong learning.

Postponing births is an important reason of extremely low levels of fertility in Europe today. Reforms in the education system may affect the timing of childbearing by reducing the age at completion of education.

Population education is imposed as a new measure, because the biggest problem population policy has to solve is found in the level of consciousness.

Promotion of youth reproductive health is a process which should begin in as early as possible period of life and should include all social institutions. Above all, schools, health institutions, and media.

Lifelong learning is a prerequisite of high productivity, employment and social inclusion of the older generations, but of active ageing as well, namely healthy ageing.

The answer to the issue of insufficient births is exceptionally complex. It is estimated that the maximum effect of the population policy is an increase in completed fertility of 10%. Examining the reasons for the absence of greater effects indicates that the response must be intensive, integral, direct, of strategic and research type. It means that, apart from the classical population policy measures regarding the mitigation of the economic price of raising a child and coordinating work and parenthood, a whole range of special measures should be carried out which have to do with

¹ Centar za demografska istraživanja Instituta društvenih nauka

alleviating the phenomena of below-replacement fertility and its consequences. In that sense, it is necessary to activate all resources, including the education system as well, with an aim of better demographic development.

Key words: *population development, population policy, education system.*

Najvažniji problem demografskog razvitka mnogih sredina je što individualna traženja, težnje i odgovori koji prate proces rađanja dece nisu racionalni sa aspekta potreba društva. U razvijenim zemljama reproductivne norme su niske. Društvo putem svojih institucija nije ni pokušalo da utiče na formiranje stava o željenom broju dece, kao ni da u većoj meri ublaži niz prepreka za njihovo ostvarivanje. Suočavanje sa posledicama reproductivnog ponašanja je realnost i svakako sledi i u vremenu koje dolazi.

Posledice nedovoljnog rađanja dece utiču i utičaće na obrazovni sistem. Depopulacija i starenje stanovništva u savremenim uslovima, generalno posmatrano, smanjuju tražnju za preškolskim, osnovnim i srednjim obrazovanjem i povećavaju tražnju u višim nivoima obrazovanja. Istovremeno, oni postavljaju nove zahteve pred obrazovni sistem, pre svega, one vezane za pospešivanje produktivnosti rada kroz sticanje kvalitetnijeg obrazovanja.

Demografske promene su posebno stresne za obrazovni sistem zemalja koje prolaze tranziciju socio-ekonomskog razvoja (Chawla, Betcherman, Banerji, 2007), imajući u vidu brojne zadatke koje pred njih postavlja tržišna ekonomija i politička liberalizacija. Manja tražnja za nižim nivoima obrazovanja može sama po sebi doprineti kvalitetnijem obrazovanju, ali to pretpostavlja da će obrazovni sistem biti skuplji.

Kvalitetnije obrazovanje u ovim sredinama pretpostavlja bazičnu promenu pedagoškog diskursa – od onog u kome dominira respekt prema autoritetu, klasično predavanje kao oblik nastave i insistiranje na poznavanju činjenica, ka uvođenju metoda rada sa učenicima koje podstiču razmišljanje, sticanje znanja o pronalazhenju relevantnih informacija i pogotovo usvajanje veština da se primeni naučeno. U tom smislu je bitno da bude manji broj učenika po odeljenju.

Upitno je da li je skuplji obrazovni sistem održiv u uslovima velikog pritiska na penzioni, zdravstveni i socijalni sistem usled kontinuiranog i intenzivnog starenja stanovništva. To, međutim, nije pitanje na koje demografi treba da daju odgovor. No, demografi su pozvani da tragaju za novim merama populacione politike koje bi mogle doprineti ublažavanju fenomena nedovoljnog rađanja dece i njegovih posledica. Promovisanje novih mera treba da se zasniva na istraživačkim nalazima i primerima dobre prakse, kao i paralelnom forsiranju socijalne inovacije u odgovoru države na populacione izazove.

Da li u okviru političkog odgovora u cilju rehabilitacije rađanja dece i smanjenju negativnih efekata depopulacije i starenja stanovništva ima prostora za delovanje obrazovnog sistema? Čini se da taj prostor postoji i da se u tom smislu nameću najmanje četiri mere. To su: smanjenje godina individualne starosti na završetku školovanja, populaciona edukacija, promocija reproductivnog zdravlja mladih i doživotno učenje.

Odlaganje rađanja dece za sve kasnije godine života je važan uzrok veoma niskog nivoa fertiliteta danas. Reforma obrazovnog sistema bi mogla da utiče na raniji ulazak u roditeljstvo smanjenjem godina individualne starosti na završetku školovanja.

Populaciona edukacija se nameće kao nova mera, jer najveći problem koji populacona politika treba da razreši se nalazi na nivou svesti.

Promocija reproductivnog zdravlja mladih je proces koji bi trebalo da otpočne u što ranijem životnom dobu i da u njega budu uključene sve socijalne institucije. Pre svih škola, zdravstvene ustanove i mediji.

Doživotno učenje je preduslov visoke produktivnosti, zaposlenosti i socijalne inkluzije starijih, ali i aktivnog starenja, odnosno zdravog starenja.

SMANJENJE GODINA INDIVIDUALNE STAROSTI NA ZAVRŠETKU ŠKOLOVANJA

Više istraživanja u različitim sredinama koje su se bavile proučavanjem individualnih životnih istorija sugerišu da najčešće postoji jasna šema vezana za sled događaja u životu pojedinca. Po pravilu, završetak školovanja, pronalaženje odgovarajućeg posla i ostvarivanje stabilnog partnerskog odnosa prethodi rađanju deteta. I ispitivanja namera mladih žena i muškaraca vezanih za životne strategije ne pokazuju odstupanja od iznetog, tradicionalnog modela ponašanja starijih generacija (Macura, 2000).

Godina starosti u kojoj individua započinje proces roditeljstva, posmatrano sa makro aspekta, veoma je bitna. Odlaganje rađanja dece za sve kasnije godine života je, pak, realnost u modernom društvu i, kako Šobotka (Šobotka, 2004) podvlači, važan uzrok niskog nivoa fertiliteta u Evropi danas. Naime, veliko je neučestvovanje žena u reprodukciji od 20. do 24. godine starosti, ali i relativno veliko neučestvovanje žena u reprodukciji stanovništva između 25. i 29. godine starosti, odnosno 30-34 godine.

Najveći broj žena ovih starosnih kohorti će se uključiti u reprodukciju. Međutim, može se očekivati da jedan broj njih iz različitih razloga (fiziološkog smanjenja plodnosti, sekundarnog steriliteta najčešće usled pribegavanja namernom prekidu trudnoće ili oboljevanja od seksualno prenosivih infekcija, veće psihološke cene braka i rađanja dece u starijim godinama života, nestupanja u brak usled bolesti i drugo) neće moći da ostvari željeni broj dece. Direktna demografska posledica je i intergeneracijska iregularnost u starosnoj strukturi populacije (Rašević, 2006).

Teorijski posmatrano, rađanje deteta u ranijim godinama života moguće je ostvariti putem rekonstrukcije karika životnog lanca kao što je rađanje deteta tokom školovanja, ili skraćivanjem životnih faza koje prethode podizanju potomstva, na primer smanjenjem godina individualne starosti pri izlasku iz obrazovnog sistema. Jednostavnija i brže ostvariva je druga opcija. To pokazuje iskustvo zemalja Severne Evrope, pre svega Norveške i Švedske, u kojima se uvođenje niza beneficija za olakšavanje i usklađivanje studiranja i roditeljstva nije pokazalo demografski efikasno (Rašević, Petrović, 1996; Tesching, 2012).

Smanjenje godina individualne starosti na završetku školovanja pretpostavlja ne samo usvajanje niza akcija (jedna od njih je Bolonjska deklaracija iz 1999. godine) da se skрати dužina studiranja. Ostvarivanje ove opcije zahteva i dublju, korenitiju promenu, to jest polazak u školu u ranijim godinama života, u šestoj ili, čak, petoj godini, što je realnost u novije vreme u više populacija uključujući i 25% država u SAD i neka područja Nemačke, na primer Bavarsku (Education Commission of the States, 2004; UNESCO, 2003). Mada podsticanje rađanja nije uslovalo donošenje ovih zakonskih rešenja, demografski efekti se mogu očekivati. Istovremeno ne bi trebalo očekivati smanjenje kvaliteta obrazovanja, jer on zavisi od mnogo faktora, od onih organizacione prirode do usvojenih edukativnih strategija.

Skirbek, Koler i Prskavajc (Skirbekk, Kohler, Prskaweiz, 2004) su pokazali uzročni efekat godina individualne starosti na maturi, odnosno diplomiranju, na prosečnu starost žene pri rođenju prvog deteta na primeru Švedske. Naime, oni su u svom radu pošli od činjenice da se deca u Švedskoj upisuju u školu u kalendarскоj godini u kojoj pune sedam godina. Otuda postoji razlika od 11 meseci pri napuštanju obrazovnog sistema između dece koja su rođena u decembru jedne i januaru naredne godine. Analizirajući podatke o reproduktivnoj istoriji 863.304 žene, pokazali su da žene koje su rođene u januaru i napuštaju školu 11 meseci kasnije imaju u proseku 25,3 godine pri rađanju prvog deteta, u odnosu na Švedanke rođene mesec dana ranije kod kojih je registrovana prosečna starost od 24,9 godina ili za 4,9 meseci niža. Štaviše razlike u prosečnoj starosti, ne tako upadljive, se održavaju između ove dve grupe žena i pri rođenju drugog deteta.

Za razliku od iznetih rezultata koji se baziraju na realnosti, nekoliko demografa je u svojim radovima diskutovalo i pitanje: u kojim bi uslovima i koliko bilo potrebno smanjiti godine starosti pri kojoj pojedinac

napušta obrazovni sistem da bi se dobio jasan demografski efekat. Među njima i Luc i Skirbek (Lutz, Skirbekk, 2005). Oni su za Austriju, Bavarsku i Italiju postavili pet različitih scenarija i pokazali da bi se najbolji demografski efekat (indikator veličina populacije, udeo starih lica i stopa kumulativnog fertiliteta) dobio kada bi se reformom školskog sistema smanjila prosečna starost žena pri rađanju dece za dve godine.

Važno je naglasiti da bi navedena mera, smanjenje godina individualne starosti na završetku školovanja, bila efikasnija za podsticanje rađanja kada bi se sprovodila u kombinaciji sa drugim pronatalitetnim merama. Pre svih onima vezanim za brže zapošljavanje i rešavanje stambenog pitanja mladih.

No, imajući u vidu da je rađanje dece posle 35. godine starosti žene povezano sa potencijalnim suočavanjem sa nizom negativnih bioloških i zdravstvenih posledica – smanjena plodnost, duže čekanje na začecje, veća učestalost spontanih abortusa, mrtvorođenja, komplikacija tokom trudnoće i prevremenih porođaja, kao i povećan rizik za abnormalitet fetusa (Stein, Susser, 2000) – potrebno je širenje ove vrste znanja. U tom smislu je potrebno aktivirati obrazovni sistem.

Na neophodnosti sticanja ove vrste znanja vrlo ilustrativno ukazuju rezultati istraživanja sprovedenog među 504 studentkinje druge i četvrte godine Medicinskog, Farmaceutskog i Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Beogradu. Utvrđeno je da je optimalno doba za rađanje prvog deteta za 79,1% studentkinja između 25. i 29. godine starosti. Dodatno, čak svaka deseta (9,5%) studentkinja veruje da je pravo vreme za roditeljstvo u periodu od 30. do 34. godine. Samo 10,7% ispitanica smatra da je interval između 20. i 24. godine starosti optimalan za rađanje prvog deteta. Nisu utvrđene statistički značajne razlike po ovom stavu među studentkinjama sa različitih fakulteta (Sedlecky, Rašević, Topić).

POPULACIONA EDUKACIJA

Populaciona edukacija se nameće kao novi pravac populacione politike imajući u vidu da pojedinac nema dovoljno specifičnih znanja. U manjoj ili većoj meri ne vidi se odnos između individualnog ponašanja i makro procesa, ne poznaju se posledice nezadovoljavajućih populacionih tendencija, sporost demografskih promena i njihovo odloženo dejstvo, zatim, ne razumeju se potrebe društva u ovoj sferi kao ni potrebe budućih generacija, ne razmišlja se o očuvanju nacionalnog identiteta, kulture i trajanja.

Otuda su istraživanja javnog mnjenja pokazala često prisustvo kontradiktornih stavova. Na primer, istovremeno negativno vrednovanje procesa starenja stanovništva, uz neutralan stav ili čak pozitivan stav o fenomenu nedovoljnog rađanja (Rašević, Petrović, 1996). Ili, ispoljavanje osetljivosti na problem izuzetno niskog nivoa fertiliteta stanovništva uz odsustvo svesti o ličnoj ulozi u njegovom ublažavanju. Tako, velika većina anketiranih žena je neposredno pre indukovano abortusa ocenjivala demografsku situaciju u Srbiji teškom. Ispitanice su čak izjavljivale “sve sami starci ostadoše u Srbiji”, “nestaćemo kao Hazari”, ili “ugušiće nas Albanci”, a imale su tri, pet odnosno šest namernih prekida trudnoće u reproduktivnoj istoriji, respektivno (Rašević, 1993).

Zašto se znanju pridaje tako veliki značaj? Pre svega zbog toga što je znanje nesumnjivo značajan činilac pri uspostavljanju određenog sistema vrednosti, formiranju stavova, stvaranju motivacije, kao i važan faktor u procesu odlučivanja u mnogim oblastima života. Otuda sticanje znanja, kao osnovnog elementa svesti, može uticati na filozofiju življenja, a samim tim i na stavove, poglede, uverenja, volju. I to znanje shvaćeno u širem smislu, sa uključenom socijalnom i psihološkom dimenzijom (Cliquet, 1976). Socijalna dimenzija odražava uverenje individue da je ono o čemu stiće znanje provereno od drugih i da mu se može verovati. Psihološka dimenzija, pak, podrazumeva emocionalnu prihvatljivost pojave ili nekog njenog elementa koji se saznaje. Sastavni deo usvajanja znanja mora biti i proces ovladavanja veštinama koje treba da omogućće primenu stečenog znanja.

Populaciona edukacija pretpostavlja promociju novog sistema vrednosti i stila života putem širenja razumevanja o karakteristikama i značaju populacionog faktora i odgovornog ponašanja u sferi porodičnog života, braka, odgajanja dece, odnosa muškarca i žene u savremenoj kulturi, intergeneracijske solidarnosti i transfera, reproduktivnog zdravlja, kao i onoga vezanog za budućnost zajednice kojoj se pripada.

Ova mera je prepoznata kao važan element populacione politike i u Programu akcije, usvojenom na Međunarodnoj konferenciji o stanovništvu i razvoju u Kairu 1994. U Programu je iznet niz pragmatičnih saveta. Najvažniji je da u širenju znanja i motivacije relevantne za populacionu tematiku treba da budu uključene sve socijalne institucije, ali pre svega vaspitno-obrazovne ustanove, predškolske i školske (United Nations, 1994).

Navešćemo primer kako se mogu senzibilisati mladi u osnovnoj školi na probleme demografskog razvitka uz upućivanje jasne poruke vezane za potrebe društva u sferi reprodukcije stanovništva (Rašević et al, 2011). Preporučuje se da se ova aktivnost nazvana *Rode retko sleću kod nas* izvodi u dva koraka.

U okviru prvog koraka učenicima se podeli kratak tekst koji sledi. Oni treba da ga pažljivo pročitaju, daju mu naslov i izdvoje pet ključnih reči. Posle toga sledi diskusija tokom koje se podvlače osnovne osobine demografskog razvitka evropskih zemalja, posledice fenomena nedovoljnog rađanja, potrebe društva u sferi reprodukcije stanovništva, kao i zdravstveni principi planiranja porodice. Procenjuje se da je za izvođenje ove aktivnosti potrebno izdvojiti jedan školski čas, odnosno 45 minuta.

Drugi korak se izvodi tako što se prvo u učionici grupišu stolice u pet malih krugova u čijem centru se nalazi zastavica određene boje na kojoj je napisan zadatak za grupu učenika koja sedi u tom krugu. Zatim, učenici se zamole da zauzmu mesto na nekoj od stolica čime je formirano pet grupa. Dalje, voditelj aktivnosti pročita tekst i upozna ih sa daljim sledom aktivnosti. Učenici o tekstu koji im je pročitan treba da prodiskutuju i donesu zajednički stav imajući u vidu zahtev koji je napisan na zastavici u centru njihovog kruga.

Na zastavicama su napisani sledeći zadaci:

- Da ste vi predstavnik Ministarstva prosvete, koje mere u oblasti obrazovanja biste predložili za ublažavanje problema nedovoljnog rađanja u vašoj državi?
- Da ste vi predstavnik Ministarstva zdravlja, koje mere u okviru zdravstvene zaštite biste predložili za ublažavanje problema nedovoljnog rađanja u vašoj državi?
- Da ste vi predstavnik Ministarstva za socijalnu politiku, koje mere podrške porodici biste predložili za ublažavanje problema nedovoljnog rađanja u vašoj državi?
- Da ste vi predstavnik Ministarstva informisanja, koje mere vezane za medije biste predložili kako bi se ublažio problem nedovoljnog rađanja u vašoj državi?
- Šta mislite, kako je moguće podstaći odgovornost pojedinca u rešavanju problema nedovoljnog rađanja? Kada je rad po grupama završen, sledi zajedničko izveštavanje i diskusija po svakom zadatku.

Na kraju voditelj aktivnosti, nastavnik različitih predmeta ili stručni saradnik škole, treba da naglasi da je problem nedovoljnog rađanja veoma složen na šta ukazuje i razmatranje različitih mera za njegovo ublažavanje. Takođe, treba da istakne da dosadašnja iskustva vezana za sprovođenje populacione politike u različitim razvijenim sredinama, ukazuju da mere koje se odnose na sticanje osnovnih znanja o demografskoj situaciji, očuvanje zdravlja majki i dece, poboljšanje finansijskog položaja porodice, usklađivanje rada i roditeljstva, odnosno slanje poruke da su deca potrebna društvu za njegovo funkcionisanje, nisu dovoljno efikasne i da je otuda jako važno podstaći odgovornost pojedinca i isticati njegovu ulogu u rešavanju osnovnih populacionih problema zajednice u kojoj živi.

I za izvođenje drugog koraka ove aktivnosti potrebno je izdvojiti 45 minuta.

Potreban tekst (isti za oba koraka):

Rađanje dece kao pozitivna prirodna komponenta neposredno utiče na revitalizaciju obima stanovništva i njegovog starosne strukture. Ono vrši ove dve važne demografske funkcije samo ako njegov nivo zadovoljava najmanje potrebe proste reprodukcije stanovništva. Zbog toga, bilo koji nivo rađanja koji to ne obezbeđuje je nedovoljno rađanje, koje ranije ili kasnije vodi u depopulaciju i prekomerno starenje stanovništva.

Nedovoljno rađanje dece je osnovno i istovremeno najnepovoljnije obeležje razvitka stanovništva svih evropskih država. U mnogima od njih se već decenijama rađa manje dece nego što je potrebno da bi se obezbedila prosta reprodukcija stanovništva. Otuda je realnost da umire veći broj stanovnika nego što se rodi dece. Takode, broj i udeo lica starijih od 65 godina stalno raste.

Zato je neophodno da savremeno društvo pokuša da ublaži ovaj problem putem primene raznovrsnih mera, uključujući i upućivanje jasne poruke o svojim potrebama vezanim za obnavljanje. Da bi se obezbedila prosta zamena generacija neophodno je da svaka žena rodi nešto više od dvoje dece (u proseku 2,10).

U interesu zdravlja je bitno, prema preporukama Svetske zdravstvene organizacije, da se sa rađanjem ne počinje pre navršenih 18 godina života, kao ni da se sa rađanjem dece ne nastavlja posle 35. godine. Poželjno je da razmak između porođaja bude preko 2 godine, kao i da žena ne rodi više od četvoro dece.

PROMOCIJA REPRODUKTIVNOG ZDRAVLJA MLADIH

U okviru političkog odgovora na nedovoljno rađanje značajna je i promocija reproduktivnog zdravlja mladih, jer će upravo oni biti nosioci reprodukcije stanovništva u neposrednoj budućnosti. Istovremeno adolescenti su na povećanom riziku za nastanak oštećenja reproduktivnog sistema i njegovih funkcija. Tome doprinose osobenosti adolescencije kao što su radoznalost, želja za izazovima i eksperimentisanjem, smanjena sposobnost za planiranje, kontrolu i sagledavanje posledica određenog oblika ponašanja, lako podleganje pritiscima savremene civilizacije.

Mada mnogi faktori ukazuju na posebnu potrebu za očuvanjem i unapređenjem reproduktivnog zdravlja mladih, najvažniji su:

- porast učestalosti seksualne aktivnosti tokom adolescencije,
- raširenost rizičnog ponašanja mladih koje ugrožava njihovo reproduktivno zdravlje,
- intenzivno odlaganje rađanja dece,
- pasivan odnos roditelja prema seksualnosti i zaštiti reproduktivnog zdravlja njihove dece,
- odsustvo sistemskih rešenja vezanih za edukaciju u oblasti zaštite reproduktivnog zdravlja,
- nedovoljna prilagodjenost zdravstvene službe potrebama mladih vezanim za zaštitu reproduktivnog zdravlja.

Iskustva sredina u kojima su sprovedeni programi širenja znanja i usvajanja veština među adolescentima pokazuju da ove akcije doprinose razvijanju odgovornosti devojaka i mladića za očuvanje sopstvenog zdravlja. Neposredne posledice su odlaganje seksualne aktivnosti mladih ka starijem uzrastu, smanjenje rizika za nastanak neželjene trudnoće i polno prenosivih infekcija, odnosno očuvanje reproduktivnog potencijala. Pored toga, važne dobrobiti su i preuzimanje aktivne uloge u životu, zdravi partnerski odnosi, usvajanje modernih vrednosti i lakše odrastanje.

Pogotovo se značajni rezultati postižu ako se edukacija šire postavi i nađe se prostor za sadržaje kao što su pubertet, emotivni život mladih, fiziologija reprodukcije, adolescentna trudnoća, veštine komunikacije, rizična ponašanja, kontracepcija, polno prenosive infekcije uključujući i infekciju HIV, značaj porodice i dece (Rašević, 2006).

Obrazovanje za reproduktivno zdravlje je dugotrajan proces koji bi trebalo da otpočne u što ranijem životnom dobu, od samog rođenja kako insistira Svetska asocijacija za seksologiju (Lottes, 2000) i da u nje-ga budu uključene sve socijalne institucije. Pre svih zdravstvene ustanove, mediji i naravno škola.

Škola je najvažnija karika u lancu bitnom za seksualnu edukaciju. Najveći broj populacije prolazi kroz obra-zovni sistem. Takođe, nalazi više istraživanja su pokazali da su mladi ljudi, svakodnevno se sudarajući sa otvo-renim pitanjima vezanim za reproduktivno zdravlje, svesni svog neznanja i da žele da ga upotpune sticanjem re-levantnih informacija u školi (Rašević, 2002). Stoga je neophodno da se u sva tri obrazovna ciklusa, najmanje to-kom osnovnog školovanja, nađe prostor za uključivanje sadržaja koji se tiču seksualnog i reproduktivnog života.

DOŽIVOTNO UČENJE

Intenzivno starenje stanovništva i sve veći prosečan broj individualnih godina života u dobrom zdrav-lju uslovljavaju potrebu da se podiže starosna granica za odlazak u penziju. To je važan razlog insistiranja na doživotnom učenju. No to nije jedini razlog. Brz tehnološki razvoj takođe kreira ovu vrstu mikro i makro potrebe. Pored više produktivnosti, veće zaposlenosti i bolje socijalne inkluzije starijih, doživotno obrazova-nje je važan preduslov i aktivnog starenja, odnosno zdravog starenja.

Promocija doživotnog učenja kao stila života u funkciji samoostvarivanja i ekonomske sigurnosti po-jedinaca, stimulisanje poslodavaca da omoguće obrazovanje zaposlenih putem poreskih olakšica i širenje mreže Univerziteta za treće doba su preduslovi prihvatanja koncepta da obrazovanje nije vezano isključivo za detinjstvo i mladost kao ni za klasičnu učionicu.

Prvi Univerzitet za treće doba je osnovan na Fakultetu društvenih nauka u Tuluzu u Francuskoj 1973. go-dine. Pored ovog francuskog, odnosno akademskog modela koji je prihvaćen u većini evropskih zemalja, postoji i onaj čiji se nastanak vezuje za Veliku Britaniju i početak 1980-ih godina a koji je baziran na principu samoor-ganizovanja. Prvog januara 2009. godine, posle četiri godine testiranja, počeo je sa radom i Virtuelni univerzi-tet za treće doba u SAD namenjen, pre svega, starijim ljudima koji su izolovani zbog zdravstvenih problema.

Tipični kursevi uključuju umetnost, konverzaciju, debatu, dramu, literaturu, jezike, istoriju, filozofiju. Pored klasičnih edukativnih sadržaja, neretko kursevi uključuju i istraživačke projekte vezane za lokalnu istoriju ili genealogiju. U okviru Univerziteta za treće doba često postoje i organizovane aktivnosti needu-kativnog tipa kao što su joga, razne vrste plesova, planinarenje, bridž i slično, i različiti klubovi, na primer, klub ljubitelja putovanja, klub poštovalaca pozoršta ili koncerata (Wikipedia, 2012).

U Istočnoj Evropi kao izuzeci i primeri dobre prakse u ovoj sferi se navode Poljska i Slovenija. Poljska je zemlja sa 50.000 polaznika Univerziteta za treće doba. U Sloveniji je, pak, 1984. godine osnovan Univerzitet za treće doba koji je imao dva zaposlena profesora. Danas se on razvio u mrežu sa 40 jedinica koje pokriva-ju celu zemlju sa preko 20.000 polaznika.

Socijalna inovacija u ovoj sferi bi mogla da ide u pravcu da predavači Univerziteta za treće doba budu penzionisani profesori univerziteta i naučni radnici instituta u trećem životnom dobu. Univerzitet bi trebao da bude organizaciona jedinica u okviru lokalnog univerziteta. Otuda bi asistenti mogli imati istovremeno dva radna mesta, na lokalnom univerzitetu i Univerzitetu za treće doba. Pored već uobičajenih sadržaja, kur-sevi bi mogli da uključe i one koje se tiču boljeg razumevanja savremenog doba i sticanja veština za uspešni-ju komunikaciju sa mlađim generacijama. Letnje škole za osobe u trećem životnom dobu u vanuniverzitet-skim sredinama bi se održavale tokom leta.

Izneto osmišljavanje drugačijeg tipa Univerziteta za treće doba omogućava bolju socijalnu inkluziju ne samo starijih polaznika već i penzionisanih intelektualaca, aktiviranje starijih visoko obrazovanih ljudi u lo-kalnoj zajednici, kao i razvoj intergeneracijskog i intrageneracijskog dijaloga, transfera i solidarnosti. Istovre-meno promovise intelektualni potencijal starijih ljudi i doprinosi pozitivnoj socijalnoj percepciji starosti i starih.

Pitanje odgovora na problem nedovoljnog rađanja je izuzetno složeno usled nedostatka saznanja u pogledu dostizanja nivoa rađanja potrebnog za obnavljanje generacija. Danas je u najvećoj meri prisutan indirektni pristup kojim se, preko politike podrške porodici, odnosno niza relevantnih socijalnih politika (socijalna sigurnost, stanovanje, zapošljavanje), eksplicitno ili implicitno teži stvaranju uslova koji bi mogli stimulatino uticati na rađanje. On je rezultat otpora direktnom uplitanju politike u sferu reproduktivnog ponašanja individue. Procenjuje se da je maksimalni efekat populacione politike porast završenog fertiliteta do 10%, što je u uslovima izuzetno niskog nivoa rađanja nedovoljno. Razmatranje razloga vezanih za izostajanje većih efekata ukazuje da politički odgovor mora biti intenzivan, direktan, dugoročan, strateškog tipa, ali i istraživački i celovit. Otuda je neophodno da se, pored klasičnih mera populacione politike vezanih za smanjenje ekonomske cene podizanja deteta i usklađivanje rada i roditeljstva, sprovodi i čitav niz posebnih mera koje se tiču ublažavanja fenomena nedovoljnog rađanja dece i njegovih posledica. U tom smislu, bitno je aktivirati sve resurse, uključujući i obrazovni sistem u cilju boljeg demografskog razvitka.

LITERATURA

1. Chawla, M., G. Betcherman, A. Banerji. (2007): *From Red to Gray – The “Third Transition” of Aging Populations in Eastern Europe and Former Soviet Union*.
2. Cliquet, R., R. Schoenmaeckers. (1976): *From Incidental to Planned Parenthood*. Lieden: Population and Family Planning Centre. Washington: The World Bank.
3. Education Commission of the States. (1994): *Compulsory School Age Requirements*. Washington D.C: US Department of Education.
4. Lottes, I. (2000): Macro Determinants of Sexual Health, I. Lottes, O. Kontula (editors): *New Views on Sexual Health*. Helsinki: The Population Research Institute.
5. Lutz, W., V. Skirbekk. (2005): Policies Addressing the Tempo Effect in Low-Fertility Countries, *Population and Development Review*, Number 4, 703-723.
6. Macura, M. (2000): *Generation and Gender Programme*. New York, Geneva: United Nations Economic Commission for Europe, United Nations Population Fund.
7. Rašević, M., M. Petrović. (1996): *Iskustva populacione politike u svetu*. Beograd: Centar za demografska istraživanja Instituta društvenih nauka.
8. Rašević, M. (1993): *Ka razumevanju abortusa u Srbiji*. Beograd: Centar za demografska istraživanja Instituta društvenih nauka.
9. Rašević, M. (2002): Slika mlade generacije. M. Banićević (urednik): *Sačuvajmo zdravlje*. Beograd: UNICEF.
10. Rašević, M. (2006): Odlaganje rađanja u optimalnoj dobi života – osnovna demografska cena 1990-ih u Srbiji, *Zbornik Matice srpske za društvene nauke*, broj 121, 141-149.
11. Rašević, M. (2006): Obrazovanje mladih za zaštitu reproduktivnog zdravlja, *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja*, broj 2, 472-485.
12. Rašević, M. (2011): *Škola reproduktivnog zdravlja*. Beograd: Evropski centar za mir i razvoj.
13. Sedlecky, K., M. Rašević, V. Topić (2011): Family Planning in Serbia – The Perspective of Female Students from the University of Belgrade, *The European Journal of Contraception & Reproductive Health Care*, Volume 16, Issue 6, 468-478.
14. Skirbekk, V., H.P. Kohler, A. Prskaweiz. (2004): Birth Month, School Graduation and the Timing of Births and Marriages, *Demography*, Number 3, 547-568.
15. Sobotka, T. (2004): *Postponement of Childbearing and Low Fertility in Europe*. Amsterdam: Dutch University Press.
16. Stein, Z., M. Susser. (2000): The Risk of Having Children Later in Life, *British Medical Journal*, Number 320.
17. Tesching K. (2012): *Education and Fertility: Dynamic Interrelations between Women's Educational Level, Educational Field and Fertility in Sweden*. Stockholm University: Doctoral thesis in Sociology Demography
18. United Nations. (1994): *Program of Actions of the United Nations International Conference on Population and Development*, International Conference on Population and Development, Cairo, 5-13 September 1994.
19. UNESCO. (2003): *Global Education Digest 2003 – Comparing Statistics Across the World*. New York: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organisation.
20. Wikipedia (2012). *University of the Third Age*,
21. (http://en.wikipedia.org/wiki/University_of_the_Third_Age).